

ОЛОНХО В РАКУРСЕ СОВРЕМЕННОГО ИССЛЕДОВАНИЯ

OLONKHO IN THE PERSPECTIVE OF MODERN RESEARCH

Авторы: Сатанар Марианна Тимофеевна ()

Аннотация: В многомерном исследовании древнего олонхо, использование рациональной методологии естественных наук позволяет соединить мифологическое мышление и универсальные законы природы. Принципом синергетики, основанной на законах коэволюции сложных систем (различных форм знания) достигается своего рода "материализация" глубинных структур содержания текста, их вписывание в законы Вселенной, где общие семантические структуры позволяют понять мир в единстве его сущности.

Ключевые слова: олонхо, сказительство, теория, рациональный метод, многомерность.

Annotation: In the multidimensional olonkho study, the use of natural sciences makes it possible to combine mythological thinking and the universal laws of nature. The principle of sinergetics based on the co-evolution of complex systems is achieved materialization of the deep structures of the content of the text, their inscription into the laws of the universe. Here common semantic structures allow us to understand the world in the unity of its essence.

Keywords: olonkho, narrative, theory, rational method, multidimensionality.

Финансирование: В многомерном исследовании древнего олонхо, использование рациональной методологии естественных наук позволяет соединить мифологическое мышление и универсальные законы природы. Принципом синергетики, основанной на законах коэволюции сложных систем (различных форм знания) достигается своего рода "материализация" глубинных структур содержания текста, их вписывание в законы Вселенной, где общие семантические структуры позволяют понять мир в единстве его сущности.

Исторической билим кандидата Л.И. Егорова: "Билигин наука ньымаларын сөпкө туһанан фольклор араас жанрдарыттан, чуолаан олонхоттон Дьинг Билиини таһаарар кыах баар"- диэн бэлиэтиир [1, с. 6]. Олонхо – үйэттэн үйэбэ, олонголооһун кистэлэнг сатабылынан рациональнай, иррациональнай, трансцендентнай толкуйдар нөнгүө, чочуллан бэриллит улуу айымны. Манньк уустук феномены диригиник түөрэн чинчийэргэ, синергетика ньымата, уустук систиэмэлэр эйэлээхтик энэрдэһэр сокуоннарыгар олобулар буолан, икки аңы хайысхалаах билиилэр (о.э. аныгы билим билиитэ уонна түнг былыргы олонхо билиитэ) толорсон, ситэрсэн биэрэр усуллубуйаларын хааччылар. Фольклористикаҕа естественнай билимнэр рациональнай ньымаларын туттуу - олонхо мифологической өйүн-санаатын айылҕа сүрүн сокуоннарыныын холбуур. Бу холбоһор өйдөбүллэр уопсай семантической тутуллара, тулалыыр эйгэни биир кэлимсэ ис дьинг быһыытынан ылынарга хайыһыннарар.

Бастатан туран, олонголооһун бэйэтэ туспа феномен быһыытынан чинчилиитигэр, олонхону толорооччу өйүнэн-санаатынан уобарастаан көрөөһүнэ

Эйнштейн түөрүйэтинэн быһаарыллар. Ама киһи көрөр хараҕа тулалыыр эйгэни ылыныыта элбэх кээмэйдээх Куйаартан үс кээмэйдээх эйгэни арааран көрөр. Бу түөрүйэ: эйгэ үс эрэ кээмэинэн бүппэт, бириэмэ эйгэттэн туспа суох, кинилэр ыкса сибээстээхтэр, уларыыр түгэннэригэр айылҕаны ойуулааһын төрдүттэн уларыыр диэн. Мантан, эйгэ элбэх кээмэйдээх эбит диэн өйдөнөр. Олонхоһут туругун, ол эбэтэр, кэккэлэһэ баар атын кээмэйдэргэ киирэн, ама киһи өйүн-санаатын таһынан билиини-көрүүнү тылынан уустаан-ураннаан тиэрдээһинин физика билимин биир сүрүн түөрүйэтэ бигэргэтэр. Олонхоҕо айгыраस्ताах аан ийэ дойду аан бастаан айыллыытын *"Сир ийэ хотунум сиздэрэй тиинг тингилэбин саҕаттан тэнийэн-тэрбэйэн, үүнэн-үөскээн, сачарыы табам кулгаабын сарыытын тиэрэ таппыт курдук, сарбайа үүнэн, сараадыа улаатан испитэ эбитэ үһү"* [2, с. 76] – диэн оһуордаан-мандардаан ойуулаан биэрээһин, физика билимин *"Улахан тоҕо тэбиитин"* түөрүйэтин кытта чуо сөп түбэхэр.

Чинчийээччи А.С. Попова этэринэн, ол кэмнээҕи Куйаар киэнгэ киэлитигэр уларыыыны сахпыт улахан тоҕо тэбии олонхоҕо *"Уордаах Уот кыргыһы"* диэн ыйылла сылдьар [3, 13 с.]. Олонхоҕо өрө тутулар өйдөбүлүнэн Үрдүк Өй буолар, аан дайды айыллыытыгар кини көмөтүнэн өстөһүү эйэ-дэмнээхтик быһаарыллара маннык этиллэр: *өспөт тыыннаахтар, өлбөт бэйэлээхтэр – "эт-тирии бүтүн эрдэбинэ эйэнэн кэпсэтиэххэ, сүүспүтүн аалсыахха, сүбэлэһэн көрүүххэ..." дэһэн, кэпсэтэр киэби ыллылар* [4, с.17]. Ол эбэтэр, айылҕаҕа утарыта турар күүстэр тэнгэниилэрин өйдөбүлэ сылдьар. Аныгы астраномия Аан дойду космологическай тутулун быһаарыыта икки сүрүн тирэхтээх, эмиэ – хамсааһын уонна тэнгэни. Олонхо тутула, сюжеттарын тутуута, ойуулаан көрөр систиэмэтэ бүүс-бүтүннүү, бу хаһан да тохтообот хамсааһыннаах тэнгэбиллээх (динамическое равновесие) сүрүн өйдөбүлгэ олобуурар. Олонхо биир улахан чорботон бэлиэтиирэ – эргиир өйдөбүлэ буолар. Олонхо көрүүтүгэр Үөһээ уонна Аллараа абааһылар дойдулара *"төттөрү эргиирдээхтэр"*. Онтон биһиги Күммүт систиэмэтин тоҕус планеталарыттан үксүлэрэ биир хайысхаҕа сүннүүлэрин тула эргийэллэр, Венера уонна Уран эрэ утары эргиирдээхтэр. Өскөтүн олонхоҕо Үөһээ абааһылар дойдулара *"күнэ көстүбэтэх, түнгэри эргиирдээх, барык-сарык урсуннаах бадылҕан хара тыыннаах, ингсэлээх тыаллаах, салбана көтөр саталаах, саккырыы көтөр илбистээх, содуомнаах соллонг мэнэгэй иирбит оботтоох уот чопчурҕан буоллаҕына* [4, с.420], астраномия билимэ чачы да Венера планетаны аргыһа (спутнига) суох диир, планета бүтүннүү сернай кислота халын былытынан бүрүллэн турар, тас бүрүөһүнүн үрдүнэн күүстээх тыаллар түһэллэр, үөһээ арангаларыгар тохтообокко буолуталыыр чаҕылҕаннар кислотнай ардахтары түһэрэллэр диир. Онтон Аллараа дойду *"силлиэ түспүт, сибиэн көппүт, холорук ытыллыбыт, хомуһун туойбут, барбатах балык миинин курдук бадыа-бидиэ, буспатах мунду миинин курдук борук-сорук, кэлтэгэй кэрис бараан ыйдаах, эмтэркэй эбир күн элээмэлээх* дойду эбит [4, с.143]. Кырдьык, Уран планетаҕа Күн сырдыга тийиитэ Сирдээҕэр 390 төгүл мөлтөх, орто кэтирээһиннэригэр тыал биир сөкүүндэҕэ 150 миэтэрэҕэ тийэ түргэнник үрэр, бу планета бары планеталартан уратыта – бэйэтин тула эргийэр сүннэ 98 кыраадыс ингэритигэр сытар, ол эбэтэр планета ойоһонунан сытан эрэ эргийэр. Бу уратытыгар олобуран, өскө Уран планета өттүттэн көрдөххө, тоҕо ыйа кэлтэгэй, күнэ эмтэркэй буолара дьэңкэтийэн өйдөнөр. Олонхоҕо Аллараа дойдуну *"нэс түөртүгэн"* дииллэрэ, бу планета Күнү тула эргиирэ 84 сирдээҕи сылга тэнгэһин, онтон бэйэтин сүннүн тула эргиирэ 234 сирдээҕи күнгэ тэнгэһин көстүүтэ буолуон сөп. Өссө бири бэлиэтээтэххэ: абааһы бухатыырын ырыатыгар ахтыллар Аллараа дойдуттан суол *"үс*

күлэр ньүкэн үтүгэн үлүскэннээх үс үтүмэхтээх” – диэн өйдөбүл, Уран планета Сиртэн үс планета (Марс, Юпитер, Сатурн) нөнгүө сытара буолуон сөп.

Олонхоҕо кэпсэнэр Аан дойду тутула олус улахан космической эттиктэргэ эрэ буолбакка, олус кыра эттиктэргэ эмиэ итэҕэтиилээхтик көстөр. Физикаҕа Дирак түөрүйэтэ соһуччу арийыыны онгортон санга көрүүлэри киллэрэргэ олук уурбута. Аатам курдук кыракый эттик ис тутулугар, киһи сөҕүөн курдук, тэнгэбил көстүүтүн чаҕылхай холобура – электрон ханыыта позитрон диэн баара, мань ааһан квантовой физикаҕа кыракый эттиктэр икки айылҕалаахтара, ол эбэтэр, тэнгинэн долгун (волна) уонна частица буолалларын туһунан эмпирическэй ньымаларынан булуллубут арийыылар, утарыта турар күүстэр уонна дьайсыылар тэнгэһиилэрин көрдөрөр. Ол курдук олонхоҕо: *“Охтон баранар мастаах, уолан баранар уулаах, уостан сүтэр уйгулаах... муур-таар бэйэкэлээх орто туруу дьаһыл дойду диэн, онһуллубута эбитэ үһү”* [4, с. 12] – диэн, атыннык эттэххэ: орто дойдуга уларыа турар көстүүлэр бары саҕаланар уонна бүтэр айылгылаахтар, ол да буоллар, хайаан да хас көстүү кэннигэр хаалларардаах, салгыырдаах буолан, олох – биир баайы быстыбат ситим диэн өйдөбүл бэриллэ сылдьар. Олонхо этиитинэн *“Салыйа туойулар салгын кут, тэлэһитэ туойулар ийэ кут, бытарыта туойулар буор кут, өһүлэ туойулар сүр-кут”* [5, с. 135], – диэн саха анимистической көрүүтүн сүрүн өйдөбүлэ, физикаҕа баар “биир эттик тэнгинэн үгүс квантовой туруктааҕар” олоҕурар долгун функциятын түөрүйэтинэн олус чугастар. Айыллыбыт Аан дойдубут Үөһээ, Орто, Аллараа дойдуларынан арахсыытын өйдөбүлэ, итиэннэ олонхоҕо: *“Эн илин бараһын дуу, хоту бараһын дуу?..”* [6, с. 30] – диэн ахтыллар “талар көнгүл” категорията, долгун функциятын түөрүйэтигэр эмиэ чугастар. Өлбөт үөстээх *кутка-сүргэ* даҕаттахха, тэнг көрүүнү “ньэҕир хантан да баар буолбат, ханна да сүппэт, кини биир көрүнтэн иккис көрүнгэ кубулуйуон эрэ сөп” – диэн, аныгы билим “өрүү баар ньэҕир сокуонугар” эмиэ булабыт. Онон түмүктээн эттэххэ, саха олонхото айылҕа көстүүлэрин ис хоһоонун арийар сүдү тирэх быһыытынан, хос-хос арангалаах, элбэх кээмэйдээх айымньы. Киниэхэ сөнгөн сытар иррациональнай уонна трансцендентнай өйгө-санааҕа олоҕурбут уустук систиэмэ, айылҕаны үөрэтэр аныгы физика билимин көмөтүнэн, кини эмпирическэй ньымаларынан булуллубут билиилэриниин алтыһыннара тутулан, рациональнай өрүтүнэн бигэргэтиллэн, быһаарыллыан сөп.

Литэрэтиирэ:

1. Егорова Л.И. Саха итэҕэлин дьинг билиитэ (олонхоҕо уонна тылга олоҕуран). – Дьокуускай: ООО “СМИК-Мастер Полиграфия”, 2015. – 36 с.
2. Каратаев В.О. Якутский героический эпос “Могучий Эр Соҕотох”. – Новосибирск: Наука. Сибирская издательская фирма РАН, 1996. – 440 с.
3. Попова А.С. Олонхо киэнгэ киэлитигэр. – Дьокуускай: НИПК “Сахаполиграфиздат”, 1995. – 128 с.
4. Ойуунускай П.А. Дьулуруйар Ньургун Боотур. Олонхо. – Дьокуускай: ГУП НИПК “Сахаполиграфиздат”, 2003. – 544 с.
5. Тимофеев-Теплоухов И.Г. Куруубай хааннаах Кулун Куллустуур. Олонхо. – М.: Редакция Вост.литературы, 1985. – 607 с.
6. Томская Д.А. Кыыс Кылаабынай бухатыыр. Олонхо. – Дьокуускай: Алаас, – 240 с.

References:

1. Egorova L.I. Saha itehҕehlin d'иҥ biliiteh (олонһоһо uonna tylga oлоһуран). - D'okuuskaj: ООО "SMIK-Master Poligrafiya", 2015. - 36 s.
2. Karataev V.O. YAkutskij geroicheskiy ehpos "Moguchij EHr Соһотoh". - Novosibirsk: Nauka. Sibirskaya izdatel'skaya firma RAN, 1996. - 440 s.
3. Popova A.S. Олонһо kiehҥ kiehlitigehr. - D'okuuskaj: NIPK "Sahapoligrafizdat", 1995. - 128 s.
4. Ojuunuskaj P.A. D'ulurujar N'urgun Bootur. Олонһо. - D'okuuskaj: GUP NIPK "Sahapoligrafizdat", 2003. - 544 s.
5. Timofeev-Teplouhov I.G. Kuruubaj haannaah Kulun Kullustuur. Олонһо. - М.: Redakciya Vost.literatury, 1985. - 607 s.
6. Tomskaya D.A. Kyys Kylaabynaj buhatyyr. Олонһо. - D'okuuskaj: Alaas, 2016. - 240 s.